

УДК 631.115.1

Л.Ю. Мельник

доктор економічних наук, професор

О.Е. Ільченко

здобувач

Дніпропетровський державний аграрний університет

ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ

У статті розглянуто наукові підходи до визначення економічного потенціалу фермерських господарств, проблеми їхнього ефективного функціонування та розвитку.

Ключові слова: фермерське господарство, фактори впливу на ефективність виробництва, економічний потенціал, проблеми розвитку.

I. Вступ

Головний напрям аграрної реформи – кардинальне реформування існуючих відносин власності на засоби та результати праці, формування та розвиток організаційно-правових агроструктур ринково-підприємницького типу – переважно завершено. У практичному плані від самого початку реформи постало питання щодо порівняння економічного потенціалу та відповідного вибору агроструктур. Більшість науковців вважали, що “у ринковій економіці фермерство... найбільше відповідає умовам та законам ринку” [2, с. 126], “сімейні фермерські господарства найбільш ефективні та загальноприйнятні” [5, с. 26], а тому “майбутнє розвитку аграрного сектора економіки нашої країни – за фермерськими господарствами” [8, с. 135].

Натомість за два десятиріччя в Україні фермерство не набуло очікуваного розвитку. Його питома вага у виробництві валової продукції сільського господарства становила у 2010 р. лише 5,0% (у 2008 р. – 5,7%). Починаючи з 2008 р. зменшується кількість фермерських господарств (за 2008–2010 рр. – на 1886 одиниць, або на 4,3% порівняно з 2007 р.) [10, с. 162–164].

Наголосимо, що у фермерських господарствах порівняно низька продуктивність використання землі в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь – 117 тис. грн, тоді як по всіх категоріях господарств у 2010 р. цей показник становив 270 тис. грн (у 2,3 раза вище).

У зв'язку з цим актуальними є дослідження щодо системного оцінювання економічної ефективності фермерських господарств, а відповідно, визначення перспектив їхнього розвитку.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити проблеми ефективного функціонування та розвитку фермерських господарств.

III. Результати

З початком аграрної реформи проблема фермерства привертала до себе пильну увагу таких вітчизняних науковців, як: О.В. Грищенко, П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, О.М. Онищенко, В.В. Юричишин та ін.

Проте, незважаючи на цінність проведених досліджень, аналіз опублікованих праць засвідчив, що тут є ще багато недосліджених або дискусійних теоретичних питань і невіршених практичних проблем. Одна з головних – системний підхід до оцінювання економічного потенціалу фермерських господарств (далі – ФГ). Він дає підстави стверджувати, що, безперечно, тотожність власності і праці в сімейних ФГ самозабезпечує найбільш високий рівень мотивації фермера до високопродуктивного й ефективного використання усіх виробничих ресурсів. Разом з тим, це не означає, що “... переваги фермерської форми господарювання незаперечні...” [11, с. 4]. Якби це було так, то в умовах ринкової конкуренції ФГ рано чи пізно витіснили б інші агроструктури. Але цього не сталося в жодній країні світу з ринковою економікою. Прикладом тут може бути сільське господарство США (табл. 1).

Наведені в табл. 1 дані свідчать про те, що:

- за кількістю аграрних господарств домінують сімейні ферми, хоча цей показник дещо зменшився порівняно з 2002 р. (89,7%) – на 3,2%;
- несімейні ферми використовували 37,7% земельних площ, але виробили половину товарної продукції сільського господарства й одержали майже половину чистого доходу, тобто вони продуктивніше використовували землю. У цьому аспекті найбільш продуктивними були корпорації.

Частка різних видів ферм США у 2007 р. у загальній їх кількості, земельній площі, товарній продукції й чистому (грошовому) доході, %

Показник	Сімейні ферми	Партнерства	Корпорації		Кооперативи та інші агроформування
			сімейні	несімейні	
Кількість ферм	86,5	7,9	3,9	0,5	1,2
Земельна площа	62,3	17,5	12,4	1,9	5,9
Товарна продукція	50,1	20,9	21,8	6,0	1,2
Чистий дохід	52,0	21,8	20,8	4,4	1,0

Розраховано за даними: [13]

Крім того, як відомо, чимало сімейних ФГ є збитковими, тобто єдність власності і праці не самозабезпечує, не є гарантією ефективного й стабільного їхнього функціонування та розвитку. На них впливає низка чинників, головні з яких знаходяться у сфері дії окремого господарства. З погляду як теорії, так і практики важливо виділити головний або декілька з них. Більшість вітчизняних науковців з початку 90-х рр. ХХ ст. вважали, що таким чинником є приватна власність і приватні форми господарювання. Насамперед ішлося про особисті селянські та фермерські господарства. «Власність – головний елемент мотиваційного механізму трудової діяльності індивіда. Ніщо не спроможне зрівнятися з нею за рівнем мотивації до високопродуктивного, ефективного господарювання та підприємливості» [3, с. 78]. В умовах приватної власності її суб'єкт індивідуально реалізує свої права на землю та майно (земельні і майнові паї), а також на всю одержану продукцію чи весь одержаний прибуток. Найбільшою мірою таку можливість мають ФГ, особисті присадибні господарства та інші приватні власники [12].

Останніми роками високо оцінюється техніко-технологічний фактор: «Вирішення проблеми дохідності в агропромисловому комплексі неможливе без формування сучасної матеріально-технічної бази виробництва продукції... Масштаби та напрями розвитку аграрного виробництва, ефективність та конкурентоспроможність визначає матеріально-технічна база, особливо її активна частина – машини та обладнання» [9, с. 26, 28].

Традиційно дискусійним було і залишається питання щодо впливу на прибутковість аграрних підприємств їх розмірів. Однак на сьогодні більшість науковців визнають істотну роль концентрації виробництва на рівні підприємств, її позитивний вплив на прибутковість. Зокрема, В.Я. Месель-Веселяк зазначає, що «... невеликі розміри сільськогосподарських підприємств не забезпечують раціонального використання системи технічних засобів і відповідного зниження собівартості продукції. Збільшення ж їхніх розмірів дає змогу раціональніше використовувати техніку та інші основні виробничі фонди, транспорт, трудові ресурси, а відпо-

відно й ефективніше вести виробництво в цілому» [6, с. 14].

Деякі науковці акцентують увагу на організаційному чиннику, зокрема менеджменті. Наводилися дані про те, що вже сьогодні за рахунок організаційних факторів, досягається 30% економії живої праці. У розвинутих країнах раціональна організація виробництва забезпечувала 20–50% приросту національного доходу [1, с. 16]. А окремі науковці, посилаючись на спеціалістів з менеджменту, стверджують «... що ефективність економіки лише на третину зумовлюється вкладеннями в обладнання, техніку. Все інше залежить від інтелектуального потенціалу, зокрема від кваліфікації керівників, рівня їх компетентності, вміння передбачати і приймати обґрунтовані рішення» [4, с. 72].

Узагальнення і критичний підхід до викладених вище точок зору, зарубіжний й вітчизняний досвід, логіка, а також об'єктивний аналіз щодо місця й ролі окремих внутрішньогосподарських чинників, які впливають на результати господарської діяльності аграріїв, дають підстави сформулювати такі положення.

1. Поки що не розроблена методика визначення структури (питомої ваги) впливу внутрішніх чинників на кінцеві результати господарської діяльності. Напевне, і зробити це більш-менш точно неможливо.

2. Економічно вагомість чинника приватної власності, безперечно, досить істотна, але зменшується, «розмивається» із впровадженням у виробництво нових видів техніки і технологій, відповідної найманої праці, збільшенням розмірів господарства. І тільки в трудомістких видах сільськогосподарської продукції цей чинник і сьогодні посідає провідне місце.

3. Стрімкий розвиток продуктивних сил у сільському господарстві, впровадження досягнень НТП (щодо техніки й особливо технологій), об'єктивна необхідність відновлення та розвитку сільського господарства на інтенсивно-інноваційних засадах надають чиннику техніко-технологічної оснащеності й, відповідно, професіоналізму тих, хто її використовує (техніко-людська система), визначального значення. Цьому сприяють і такі зовнішні чинники, як кон'юнктура аграрного ринку, зокрема ринкові ціни та конкуренція. Глобалізаційні процеси, зокрема вступ

України до СOT, об'єктивно змушуватимуть вітчизняних аграріїв посилити рівень технічної оснащеності сільського господарства. Але, безперечно, їх повне й ефективне використання потребує відповідних земельних площ, рівня концентрації виробництва. Зрештою, йдеться про те, що в сучасних умовах сектор великотоварних постіндустриальних агроструктур стає провідним у вирішенні продовольчої безпеки країни за часткою в загальному виробництві товарної продукції, обсягів експорту тощо.

Отже, тотожність власності і праці є лише складовою у системі внутрішніх факторів, що позитивно впливають на економічну ефективність і стійкість ФГ. При цьому економічна вагомість цього фактора прямо пропорційна трудомісткості виробництва. Зрозуміло, йдеться про належну професійну підготовку фермера.

Разом з тим, зазначимо, що розвиток продуктивних сил у сільському господарстві посилив економічну вагомість таких чинників, як рівень розвитку техніко-технологічної оснащеності аграрних підприємств, їх розміри, професіоналізм усіх працівників і менеджерів зокрема. І не випадково характерними тенденціями розвитку світового аграрного виробництва стали: 1) підвищення рівня концентрації виробництва, і на цих засадах – збільшення розмірів агроструктур; 2) поява і розвиток різних об'єднань ФГ корпоративного типу; 3) посилення кооперативних агроформувань. Саме поява таких несімейних структур з високим рівнем концентрації не тільки аграрного, але й аграрно-промислового виробництва забезпечує їм високу ефективність, стійкість й конкурентоспроможність. Відповідно, такі агроструктури мають можливість нагромаджувати значні ресурси та спрямовувати їх на інтенсивно-інноваційний розвиток.

IV. Висновки

Прогнози вітчизняних науковців на початку аграрної реформи щодо визначення майбутньої моделі аграрного виробництва, в основі якої "... має бути селянське (фермерське) господарство, тим більше, що світова практика свідчить про доцільність саме такої форми" [7, с. 380–381], не підтвердилися. Розвиток фермерства в Україні загальмувався кількісно, і його економічна вагомість в аграрному виробництві незначна. І це, напевно, не слід розглядати, образно кажучи, як трагедію, оскільки $\frac{3}{4}$ ФГ – невеликі за розмірами. А вже "доведено, що великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискоренішими темпами" [1, с. 16].

Досвід вітчизняних фермерів переконує, що урожайність основних сільськогосподар-

ських культур підвищується із збільшенням зібраної площі. Так, у 2010 р. врожайність зернових і зернобобових культур по всіх фермерських господарствах становила 21,9 ц/га, кукурудзи на зерно – 38,2 ц/га, соняшнику – 13,4 ц/га. Водночас у фермерських господарствах із розмірами зібраної площі більше ніж 1000 га ці показники становили, відповідно, 28 ц/га, 50,5 і 14,5 ц/га, а в господарствах площею до 50 га – 16,2 ц/га, 31,0 і 10,7 ц/га. Якщо порівняти урожайність великих фермерських господарств (більше ніж 1000 га) і малих (до 50 га), то урожайність перших перевищує останніх на 73,5, 62,9 і 35,5%. На кінець 2010 р. в Україні кількість ФГ, що мали більше ніж 1000 га сільськогосподарських угідь, становила 824 од., або 2,0% від їхньої загальної кількості, а до 100,1 га – 30841 од. (відповідно, 74,3%) [10, с. 162, 170–171].

Поєднання власності й праці у великих ФГ дає можливість ефективно господарювати, успішно конкурувати з іншими формами агроструктур. Щодо малих ФГ, то для них головне завдання – знайти свою "нішу" в сільському господарстві, де чинник приватної власності дотепер вагомий, а розміри не мають вирішального значення. Йдеться, передусім, про трудомісткі види виробництва (продукти малого тваринництва – баранина, козяче молоко, мед, плоди і ягоди, овочі, м'ясо свиней і всі види екологічно чистої продукції). Разом з тим, неправомірно переоцінювати місце й роль сімейних ФГ у сучасному й, особливо, у майбутньому розвитку сільського господарства та недооцінювати при цьому розвиток великотоварних агроформувань, насамперед, інноваційного типу. Саме вони вже сьогодні у США та інших країнах Заходу є основою забезпечення на належному рівні продовольчої безпеки. Так, у США у 2007 р. лише 57,3 тис. агроструктур (2,6% від їхньої загальної кількості) виробили 58,7% обсягу товарної сільськогосподарської продукції [13].

Список використаної літератури

1. Амбросов В.Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 15–18.
2. Бурдейний І.М. З досвіду державного регулювання сільськогосподарського виробництва зарубіжних країн / І.М. Бурдейний // Економіка АПК. – 2001. – № 2. – С. 124–127.
3. Васильчук В.Л. Ефект зниження віддачі від реалізації спільної власності / В.Л. Васильчук // Економіка АПК. – 2001. – № 2. – С. 77–80.
4. Завадський Й.С. Державне регулювання економіки АПК / Й.С. Завадський // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 69–72.

5. Іванух Р.А. Розвиток сільськогосподарської кооперації в умовах переходу до ринкової економіки / Р.А. Іванух, О.О. Жовтанецька // Економіка АПК. – 2001. – № 12. – С. 25–31.
6. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 13–20.
7. Підприємництво в аграрній сфері економіки / [М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін. ; за ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка]. – К. : ІАЕ, 1998. – 514 с.
8. Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу : кол. монографія : у 2-х т. / [За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева]. – К. : ІАЕ, 2000. – 732 с.
9. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19–37.
10. Статистичний збірник “Сільське господарство України” : за 2010 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2011. – 376 с.
11. Фермерські господарства як форма аграрного бізнесу. Забезпечення ефективного функціонування селянських (фермерських) господарств. – Х. : ХДТУСГ, 2000. – 53 с.
12. Юрчишин В.В. Соціально-економічні проблеми розвитку аграрних відносин / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 32–36.
13. 2007 Census of Agriculture. United States Summary and State Data. – Vol. 1. Geographic Area Series / Part. 51. – US Department of Agriculture, NASS, 2009.

Стаття надійшла до редакції 31 січня 2012 р.

Мельник Л.Е., Ильченко А.Э. Фермерские хозяйства: проблемы эффективного функционирования и развития

В статье рассматриваются научные подходы к определению экономического потенциала фермерских хозяйств, проблемы их эффективного функционирования и развития.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, факторы влияния на эффективность производства, экономический потенциал, проблемы развития.

Melnick L., Ilchenko A. Farms: the problem of efficient functioning and development

The article deals with the scientific approaches to determining the economic potential of farms, the problems of their effective functioning and development.

Key words: farming, factors influencing the efficiency of production, economic potential and development problems.